

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 217; *Keşfü'z-zu-nûn*, I, 620, 928; II, 1771; a.e., Bulak 1274, I, 115; *Osmanlı Müellifleri*, III, 139-140, 235; *Osman Şevki* [Uludağ], *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*, İstanbul 1341/1925, s. 166-167; Sarton, *Introduction*, III, 1726; Şeşen, *Fihristü mahtûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 260; a.m.f., "Ortaçağ İslâm Tıbbının Kaynakları ve On Beşinci Yüzyılda Türkçe'ye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", *Türk Tıp Tarihi Araştırmaları*, sy. 5, İstanbul 1995, s. 11-20; *Necdet Okumuş, Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin (XV. yy) Göz Hastalıklarına Ait Müşşid Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks)* (doktora tezi, 1998), Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, İstanbul 2006, I, 5-9; A. Süheyl Ünver, "II. Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri", *TTK Bildiriler*, IV (1952), s. 294-312; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Anadolu'da Türkçe İlk Tıp Eserleri", *İÜ Tıp Fakültesi Mecmuası*, XX/3, İstanbul 1957, s. 87-93; Günay Kut, "13. Yüzyıla Ait Bir Yemek Kitabı", *Kaynaklar*, sy. 3, Ankara 1984, s. 50-57; Muhammet Yelten, "Şirvanlı Mahmud'un Hayatı ve Eserleri", *TDA*, sy. 57 (1988), s. 157-169; Mustafa Argunşah, "II. Murâd Devrinin (1421-1451) Ünlü Hekimi Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî ve Türkçe Eserleri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Kayseri 1990, s. 483-498; Ali Haydar Bayat, "XV. Yüzyıl Osmanlı Tıbbının Büyük Üstadı Muhammed Bin Mahmûd Şîrvânî (1375-1450) Hayatı ve Eserleri", *KAM*, XXV/4 (1996), s. 22-43; Zafer Öner, "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözcüğü", *Kebikeç*, sy. 6, Ankara 1998, s. 157-168.

NECDET OKUMUŞ

ŞİRVÂNÎ, Sadreddinzâde

(صدرالدين زاده شروانى)

(ö. 1036/1627)

Osmanlı âlimi.

Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şirvan'da doğdu. Adı Mehmed Emin'dir. İlk eğitimi dersiâm ve mutasavvıf olan babası Molla Sadreddin'den aldı; ayrıca Allâme

Hüseyin Halhâlî'den akaid, mantık ve diğer ilimleri tahsil etti. Şirvan yöresi Safevîler'in eline geçince Ehl-i sünnet mensuplarına yönelik baskılar yüzünden ailesiyle birlikte önce Halep'e, ardından Diyarbekir'e göç etti. Burada Vezir Nasuh Paşa'nın hocalığını yaptı; Şâfiî iken Hanefî mezhebine geçti. Bir süre sonra Hüsrev Paşa Medresesi'ne müderris tayin edildi. Nasuh Paşa sadrazam olunca (1020/1611) hocasını beraberinde İstanbul'a götürdü. Şîrvânî burada zengin birikimiyle I. Ahmed'in ve ulemânın takdirini kazandı. 1021-1027 (1612-1618) yılları arasında çeşitli medreselerde müderrislik, ayrıca kadılık yaptı; dersleri bazan kazaskerler ve ulemâ tarafından da takip edildi. 1024'te (1615) Halep pâyesini aldı ve ertesi yıl Mekke pâyesiyle ödüllendirildi. Ardından kendisine İstanbul kadılığı emekliliği ve Gemlik kazası arpalığı bağlandı. 3 Zilhicce 1036 (15 Ağustos 1627) tarihinde vefat eden Şîrvânî vasiyeti üzerine Üsküdar'da defnedildi. İstanbul kadısı olan oğlu Mehmed Rûhullah'ın Yâsîn sûresi tefsirinden başka bir divanı vardır (*Hediyyetü'l-ârifin*, II, 289). Torunu Sâdık Mehmed Efendi iki defa şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.

Eserleri. A) Tefsir, Hadis ve Fıkah. 1. Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî. Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok nüshası mevcut olup en eskisi Çorlulu Ali Paşa bölümündedir (nr. 51). **2. Tefsîru sûreti'l-Fetih.** IV. Murad'a ithaf edilen eserde kelâm tartışmalarına da yer verilmiş, esmâ-i hüsnadaki isim ve kavramlar tasavvufi yorumlara tâbi tutulmuştur. Eser üzerine Ömer Çelik tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). **3. Tefsîru sûreti Yâsîn.** Müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Şehid Ali Paşa, nr. 314/3). **4. Tefsîru sûreti'l-İhlâs.** Muhtasar bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Hacı

Mahmud Efendi, nr. 6286/10). **5. İ'râbü'l-Âyeti'l-kürsî** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3712/2). **6. Tefsîrü'l-Âyeti'l-kürsî** (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 314/2). **7. Resâ'il.** Çeşitli âyetlerin tefsirine dair küçük risâlelerdir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041/81, 82, 83, 84, 86). **8. Hâşiye 'alâ cüz'i'n-Nebe' min Tefsîri'l-Beyzâvî** (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 66/1). **9. Risâle fi'l-âdiş.** "Biriniz bir kimseyi döverse yüzüne vurmasın" meâlindeki hadisin (Buhârî, "İtk", 20) şerhi olup, "Kendini bilen rabbini bilir" rivayeti (Aclûnî, I, 362) bağlamında ele alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1143/24). **10. Risâle fi'l-ibâde.** Eserde ibadet kavramının anlamı ve derinliği üzerinde durulmakta, yorumlarda irfanî yöntem ağır basmaktadır (İstanbul Belediyesi Atatürk Kıtıplığı, Osman Ergin, nr. 1170/2). Eser Eyüp Yaka tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır ("Fethullah İbn Sadreddin eş-Şîrvânî'nin [ö. 1036/1626] İbadet Risâlesi", *Tasavvuf*, sy. 8, Ankara 2002, s. 79-95).

B) Kelâm ve Akaid. 1. Şerhu Kavâ'idil-'akâ'id li'l-Ğazzâlî. Müellif eserin mukaddimesinde dönemin bazı problemlerine de temas eder (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1235; Şehid Ali Paşa, nr. 1673). **2. Risâle fi tahkîki'l-mebde' ve'l-me'âd.** Varlık, yokluk, yaratılış, berzah, haşir, âhîret, ruh-beden münasebeti vb. üzerinde durulan eserde konular hem kelâm hem tasavvuf yöntemiyle ele alınmaktadır (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 213/3, 3614/2; Lâleli, nr. 317/143). **3. Risâle fi mes'eleti'l-îmân.** Eserde iman konusunda çeşitli mezheplerin görüşleri kaydedildikten sonra Eş'arî görüşü tercih edilir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1366/2; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041/80). **4. Hâşiye 'alâ dibâceti Şerhi'd-Devvânî 'ale'l-'Akâ'id** (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 752/2). **5. Risâle fi işkâli kevnî'l-vaḥdeh fi Kelimeti's-şehâdeh** (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3312/2). **6. Tercümânü'l-ümem.** Arapça bir mukaddimeden sonra Türkçe yazılan eserde çeşitli itikadî mezhepler incelenmektedir (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 123/2). Abdülkadir Karahan ve Ethem Ruhi Fiğlalı risâle hakkında birer makale yazmıştır (bk. bibl.).

C) Mantık. 1. Şerh 'alâ Ciheti'l-vaḥde li'l-Fenârî. Molla Fenârî'nin kavram ve nesnelere bir araya getiren ortak noktalar hakkında kaleme aldığı risâlenin şerhidir (İstanbul 1262, 1271, 1277). **2. Hâşiye**

Sadreddinzâde Şîrvânî'nin *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 263)

‘alâ Hâşiyeti’l-Halîlî ‘ale’t-Tehzîb. Teftâzânî’nin *Tehzîbü’l-manţîk ve’l-ke-lâm* adlı eserinin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 2264/6). **3. Hâşîye ‘alâ Şerhi İsbâgüci li-Hüsâmiddîn** (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1770/1). **4. Hâşîye ‘ale’l-Hâşiyeti’s-şuğrâ li’s-Seyyid. Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin mantıkla ilgili hâşiyesi üzerine yazılmıştır** (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr. 706/7). **5. Ta’lîka ‘alâ Hâşiyeti’s-Seyyid ‘ale’s-Şemsiyye. Şemseddin Ali b. Ömer el-Kâtibî’nin mantık risâlesine Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin yazdığı hâşîye üzerine notlardır** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1940).

D) Diğer Eserleri. 1. Hâşîye ‘ale’l-Mu-tavvel. Kazvîni’nin belâgatla ilgili Telhî-şü’l-Miftâh’i üzerine Teftâzânî’nin kaleme aldığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Servili, nr. 263). **2. Risâle li-hal-li mes’ele’i’l-dâ’ireti’l-Hindîyye. Astro-nomiyle ilgilidir** (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1041/8). **3. Şerhu’l-Beytey-ni’l-meşhûreteyn. Gözle ve nûn harfiyle ilgili iki beytin mâna ve i’rabının açıklan-dığı bir risâledir** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3449/15). **4. el-Fevâ’idü’l-Hâ-kâniyye. Elli dört ilim dalını tanıtan ve I. Ahmed’e ithaf edilen eser Kâtib Çelebi’nin Keşfü’z-zunûn’una örnek ve kaynak teşkil etmiştir** (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 321; Hamidiye, nr. 774). Brockelmann, Şîrvânî’nin *Ta’addüdü’l-ce-vâmî’* ve *Nübze mine’l-hakâ’ik ve züb-de mine’l-dekâ’ik* adlı iki eserini daha zikreder (GAL Suppl., II, 453).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, II, 172; *Keşfü’z-zunûn*, I, 192; Muhibbî, *Hulâşatü’l-eser*, III, 475-476; Ac-lûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 362; *Sicill-i Osmânî*, I, 403; Yusuf Bey Vezirov, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, İstanbul 1337, s. 86; Brockelmann, *GAL*, II, 603; *Suppl.*, II, 453; *Hedîyyetü’l-ârifîn*, II, 275, 289; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 689; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 330-331; Ömer Çelik, *Muhammed Emin b. Sadruddîn eş-Şîrvânî’nin Hayatı ve Fetih Süresinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9-28; a.mlf., “Muhammed Emin b. Sadruddîn eş-Şîrvânî’nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri”, *MÜFD*, sy. 13-15 (1997), s. 211-225; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 328; Abdülkadir Karahan, “Tercümânü’l-ümem (İtikâd Mezhepleri Üzerine Türkçe Bir Yazma)”, *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1962, s. 4-21; Ethem Rûhi Fiğlalı, “İbn Sadreddîn eş-Şîrvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkında Türkçe Risâlesi”, *AÜFD*, XXIV (1981), s. 249-336; *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1987, X, 542.

ŞİRVÂNÎ, Seyyid Azim

(bk. SEYYİD AZİM ŞİRVÂNÎ).

ŞİRVÂNÎZÂDE MEHMED RÜŞDÜ PAŞA

(1828-1874)

Osmanlı sadrazamı.

Amasya’da doğdu. Nakşibendiyye tarikâtının Hâlidîyye kolu şeyhlerinden İsmâil Sirâceddin Efendi’nin oğludur. Ailesi Şîrvan’dan (Dağıstan) Amasya’ya göç etmiştir. Büyük kardeşi Abdülhamid Efendi’den ve babasından İslâmî ilimler tahsil ettikten sonra 1851’de İstanbul’a gitti; Vidinli Mustafa Efendi’nin derslerine devam edip icâzet aldı. Öğrenimini tamamlamakta iken Şeyhülislâm Meşrepzâde Ârif Efendi’nin oğlu Siddik Efendi’ye ders vermeye başladı. Siddik Efendi hocasına müderrislik rûûsu verilmesinde etken oldu. Ahmed Cevdet Efendi’nin (paşa) araya girerek kararsız bir tutum sergileyen şeyhülislâmî ikna etmesi üzerine kendisine rûûs verilmesi sağlandı (1855) ve Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf kassâmlığına tayin edildi (Cevdet, *Ma’rûzât*, s. 46). 21 Eylül 1853’te Amasya Evkâf müdürlüğüne tayin edildiye de (BA, A.AMD., nr. 49/7) bu görevde fazla kalamadı ve 3 Ocak 1855’te istifa edip İstanbul’a döndü.

Mehmed Rüşdü Efendi, bir arazi kanunu hazırlanması için Cevdet Paşa’nın başkanlığında kurulan arazi komisyonuna üye olup buraya birkaç yıl devam etti (Cevdet, *Tezâkir*, II, 44-45). Bu süre içinde Âfî ve Fuad paşalar gibi devrin önde gelen devlet adamları ile tanışma imkânı buldu. 1860 yılı yazında Şam ve Lübnan’da Dürzîler’le Mârûnîler arasında çıkan kanlı çatışmalar kısa zamanda şiddetlenerek müslümanlarla hıristiyanlar arasında bir katliama dönüştü. Olaylar büyüyüp bir Avrupa meselesi haline geldi ve âcilen bir Avrupa askerî müdahalesini gündeme getirdi (*Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein*, s. 174-244). Bunun üzerine Hariciye Nâzırı Fuad Paşa fevkalâde memuriyetle Şam’a gittiğinde (29 Temmuz 1860) Mehmed Rüşdü Efendi’yi de maiyetinde götürdü (BA, AMKT. NZD., nr. 317/54). Cevdet Paşa’nın ifadesiyle Rüşdü Efendi ilim sahibi ve zeki bir kişiydi. Bir müddet Fetvahâne’de ve Mahkeme-i Teftîş kassâmlığında bulunduğundan şer’î muamelelerde meleke kazanmıştı. Bu donanımı, hoşsohbeti ve neşeli kişiliğiyle kısa zamanda Fuad Paşa’nın te-

veccühüne mazhar oldu. Fuad Paşa, Rüşdü Efendi’ye mahreç mevleviyetlerinden birinin tevcih edilmesini istedi, ancak bu istek, Şeyhülislâm Mehmed Sâdeddin Efendi tarafından Âfî Paşa’nın da bunu desteklemesine rağmen geri çevrildi. Cevdet Paşa’nın aracılıkla bulunması da bir sonuç vermedi. Bu gelişme Âfî ve Fuad paşalarla Sâdeddin Efendi’nin arasını açtı. Âfî Paşa da Temmuz 1861’de Rüşdü Efendi’yi Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin etti.

Şam Valisi Pepe Mehmed Paşa ileri yaşı sebebiyle vilâyet işlerini aksatmaktaydı. Fuad Paşa, İstanbul’a döndüğünde o sırada Şam’daki çatışmalar yüzünden hıristiyanların uğradığı zararları karşılamak için kurulan Tazminat Komisyonu’nun başkanını olan Rüşdü Efendi’yi vezâret rütbesiyle Şam valiliğine getirdi (2 Nisan 1863; BA, AMKT. MHM., nr. 259/98); ertesi yıl Şam ve Sayda eyaletleriyle Kudüs sancağının bir araya getirilmesiyle oluşturulan Suriye vilâyeti valiliğine tayin edildi. Böylece Rüşdü Paşa, Köprülüzâde Fâzîl Ahmed ve Yenişehirli Osman Paşa’dan sonra müderrislikten vezâret rütbesine yükselen üçüncü kişi oldu (Cevdet, *Ma’rûzât*, s. 48, 175). Kısa süren valiliği esnasında 1861’den beri devam eden örfî idare kaldırıldı ve 1864’te belediye meclisleri açılarak mahallî idarelere yer verildi (*Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein*, s. 88).

Rüşdü Paşa, ilmiyeden oluşu ve fıkıh meselelerine vukufundan dolayı vakıf binalarının diğer emlak gibi tasarruf edilmesi meselesine bir çare bulmak üzere 10 Ekim 1865 tarihinde Evkâf-ı Hümâyun nâzırlığına getirildi ve İstanbul’a dönüp 7 Kasım 1865’te yeni görevine başladı. Bir ay kadar sonra Maliye Nezâreti’ne geçti. Maliye Nezâreti yanında kendisine 5 Mart 1868 tarihinde Hazîne-i Hâssa nâzırlığı tevcih edildi. Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’de kurulması düşünülen istinâf, bidâyet ve ticaret mahkemelerinde uygulanması için bir hukuk kanunnâmesinin hazırlanması aşamasında, Fransa Kanunnâmesi’nin tercüme edilerek nizâmiye mahkemelerinde uygulamaya konulması savunulduğunda başını Cevdet Paşa’nın çektiği muhalif grup içinde yer alan Rüşdü Paşa, nizâmiye mahkemelerinde esas alınmak üzere fıkıh kitaplarının muâmelât kısmından yararlanmak suretiyle zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye adıyla bir kanunnâmenin hazırlanması işine girişen Cevdet Paşa’nın yanında yer aldı (*Tezâkir*, IV, 95; *Ma’rûzât*, s. 200).

Fuad Paşa’nın vefatıyla Hariciye nâzırlığını da uhdesine alan Sadrazam Âfî Paşa,